

GERD LINDGREN

Anpassning och protest. Om deltidssarbete i det kapitalistiska patriarkatet

*I en analys av
deltidsarbetets utveckling
visar Gerd Lindgren hur kvinnornas arbetsmarknad
historiskt strukturerats under tre konfrontationsperioder,
där kapitalismens och patriarkatets intressen
brutits mot varandra.*

I Sverige arbetar idag 44,3% av de förvärvsarbetande kvinnorna på deltid.¹ Trots fackets, arbetsgivarnas och i viss mån även kvinnorörelsens negativa inställning till denna utveckling, blir kvinnoarbete alltmer analogt med deltidssarbete.

I den här artikeln skall jag försöka beskriva några av de historiska processer som jag tror haft en central betydelse för framväxten av dessa förhållanden.

Det är min utgångspunkt att LO-kvinnornas alltmer utbredda deltidssarbete måste ses mot bakgrund av de konfrontationer, som uppstått mellan kapitalismens och patriarkatets intressen rörande kvinnors arbetskraft.

Jag har funnit det meningsfullt att tala om tre perioder av konfrontationer. Jag skall i den kommande framställningen närmare redogöra för innehållet och resultatet av dessa perioder. Slutligen skall jag kort beröra det ökade deltidssarbetets strategiska betydelse i framtiden.

*Deltidsarbetet är vanligast bland
arbetarklassens kvinnor*

Deltidsarbeterskan är oftast i 25–40-årsåldern. Hon är gift eller sammanboende med två barn. Oftast har hon ett yrke som hänförs till arbetarklassen — städerska, sjukvårds- respektive affärsbiträde. Förhållandevis ofta arbetar hon på obehagligt ar-

betstid och ordnar därmed barnomsorgen inom familjen. Hon vill hellre arbeta deltid än heltid och skälen hon framför rör barnen och hushållsarbetet.²

Den här kvinnan är inget modernt fenomen. Hon har alltid funnits som ett väsentligt inslag i arbetskraften. Historiskt har hon varit hjälphustru, tvätterska, strykerska, städerska, servitris osv. I en undersökning på 40-talet beskrivs hon i målande ordalag som 'deltidsarbetande hemsömmerska åt en konfektionsfabrik. Mannen är bageriarbetare, en 13-årig dotter. Hustruns arbetsdag börjar kl 6. Sömnadsarbete innan flickan väcks, sömnad igen till kl 10, hushållsarbete, sömnad till kl 13, kaffepaus, sömnad till kl 16.30, matlagning mm till kl 18.30, sömnad igen. Familjen går till sängs mellan kl 21 och 22. Stunderna mellan sömnaden intensivt utfyllda av arbete, hemmet ser mycket fint och välkött ut. Hustrun diskar efter varje måltid, mannen kommer hem till lunch. Hustrun köper aldrig färdiglagad mat, gör ofta även korven själv. Vetebrödsbak varje vecka, ibland även matbröd, all tvätt sköts av husmodern.'³

Deltidsarbetets ökning har skapat en intensiv debatt och argumenten är klart färgade av krav på 'jämsställldhet' i familj och arbetsliv. Detta betyder oftast förslag på hur kvinnornas beteenden måste modifieras, så att männen tvingas rycka in i

hemarbetet. Uttalad önskan hos kvinnorna att arbeta deltid i stället för heltid tas oftast till intäkt för att de inte förstår sitt eget bästa. De deltidsarbetande betraktas som traditionella kvinnor som ännu inte lärt sig ställa krav. På alltför arbetsområden tex inom landstingen 'hjälpas' därför kvinnorna numera till jämlikhetens ljuva höjder genom att deltidsarbeten successivt inskränks eller motarbetas.

Några teoretiska tankegångar i bagaget

Jag har ingen färdig teori men väl några funderingar om sambandet mellan patriarkat och kapitalism som system. Inspirationen är huvudsakligen hämtad från Heidi Hartmanns och Zillah Eisensteins försök att koppla en feministisk teori om patriarkatet med den inom marxismen utvecklade förståelsen av kapitalismen.⁴

Jag tycker att dessa försök har avsatt några uppslag till hur vi kan studera verkligheten med nya ögon och perspektiv. Rent allmänt betyder utgångspunkten att vi kan börja tala i termer av ett kapitalistiskt patriarkat och närmare studera det begreppets innebörd.⁵

Patriarkatet är ett materiellt grundat system. Kontrollen över kvinnornas arbetskraft bildar den bas varpå den patriarkala makten vilar.⁶ En teori om patriarkatet kan därför hjälpa oss förstå varför könen intar bestämda positioner i det socialt nödvändiga arbetet, medan en teori om kapitalismen kan ge oss insikt i vilka intressekonflikter som uppstår kring lönearbetet. Maktstrukturerna skär in i varandra på många och komplicerade sätt.

Männen i SAF och LO har enligt teorin om kapitalismen objektivt sett motsatta intressen i kampen på arbetsmarknaden. Samtidigt intar de utifrån teorin om patriarkatet positioner i topp och botten av en och samma hierarki med objektivt sett gemensamma patriarkala intressen i förhållande till kvinnorna. De motsatta intressena med avseende på klass inverkar på de gemensamma intressena ifråga om kön och tvärtom. Vidare växlar styrkeförhållandet mellan kapitalismens och patriarkatets

principer med avseende på många andra faktorer såsom konjunkturer, organisationsgrad, monopolisering, tillgång och efterfrågan på arbetskraft etc.

På välafalterade vägar går LO-kvinnorna idag in i alldeles bestämda typer av 'kvinnojobb'. Men hur gick det till när stigar trampades upp av de generationer kvinnor som vandrade där före dem?

Den första konfrontationsperioden nellan patriarkat och kapitalism

Betalt arbete under industrialismens inledningsskede innebar ofta någon form av deltids- eller säsongarbete för de gifta kvinnorna. Arbetena var i regel nära knutna till kvinnornas traditionella kompetensområden i bondesamhället. De gifta kvinnorna kunde återfinnas i husligt arbete eller i verksamheter uppkomna i anslutning till småborgerlighetens aktiviteter. Kvinnorna arbetade också i hem- och förlagsindustrin.⁷

Karaktäristiskt för dessa arbeten var att de vanligen kunde utföras i anslutning till hemmet. Arbetsdagen var därmed i stor utsträckning organiserad av kvinnorna själva.

'Fri' och 'ofri' arbetskraft

De gifta kvinnorna återfanns till en början oftast inom det husliga arbetet som pigor i privata hushåll sedermera titulerade som hembiträden. Hembiträden lydde formellt under tjänstehjonstadgan (från 1833) ända fram till 1926. Detta innebar att de i vissa fall betraktades som medlemmar i husbondens familj och var därmed underställda husbondens bestämmanderätt.⁸

De gifta kvinnorna blev myndiga 1884, medan de gifta kvinnorna fick vänta på sin myndighet ända fram till 1920.

Fram till 1864 var kvinnor utestängda från handel och hantverk. Deras betydelse inom industrin var emellertid till en början ganska stor. Redan 1750 finner vi uppgifter från textilindustrin som visar att man där sysselsatte 'fem sjundedelar av alla redovi-

sade arbetare i landet eller omkring 15 000 arbetare och av dessa voro minst 70–80% kvinnor'.⁹

Att bondesamhället var ett patriarkat är det väl få som ifrågasätter. Men att detta patriarkat följde med in i industrialismen och bidrog till att utforma kapitalismen är det färre som vill skriva under på. Därför är det viktigt att utforska under vilka former kvinnorna kom till fabriker. Det var vanligt att familjefadern tog anställning för hela familjen och att lönen utbetalades till honom. Av Barnängens personal 1740 var därför 'av 17 mästare, 32 gesäller och 237 andra arbetare... omkring hälften av de senare kvinnor – hustrur, döttrar, svärmödrar, styvdöttrar till mästarna och gesällerna...'.¹⁰ Vi ser här att de gifta och ogifta kvinnornas arbete kontrolleras under patriarkatets dominans. Familjefadern hade kontroll över alla i hushållet ingående kvinnor. Med kapitalismens ökande behov av kvinnlig arbetskraft minskar emellertid successivt husfaderns kontroll över tjänande kvinnor och döttrar. De patriarkala privilegierna hos de enskilda männen naggas i kanten. Döttrar och söner såväl som pigor och drängar lös görs undan för undan som 'fri' arbetskraft för industrin medan de gifta kvinnorna förblir 'ofria' för att fortsättningsvis hålla samman alla uppgifterna i hemmet. De gifta kvinnornas fortsatta 'ofrihet' gjorde det därmed möjligt att köpa de andra 'fria'.

För de gifta kvinnorna begränsas lönearbetsmarknaden till uppgifter som kan utföras inom ramen för husfaderns patriarkala privilegier och kontroll, dvs diverse deltid- och säsongsarbeten av tillfällig natur.

De 'fria', inte alltid barnlösa, kvinnorna drar ut på den nya arbetsmarknaden tillsammans med män för att konkurrera om arbetena.¹¹ För dessa kvinnor följer nu en period av kamp och konflikt medan de 'ofria' kvinnorna under relativ tystnad och statistiskt obemärkt manövrerar sig fram i allehanda deltidssysselsättningar – i ständigt behov av extrainkomster. Först i slutet av 30-talet möts de 'fria' och 'ofria' kvinnorna genom att deras arbetsmarknader

kolliderar och blir till en. Hur detta sker skall vi nu närmare försöka klargöra.

Kamratskapet omfattade inte de ogifta kvinnorna

I konkurrensen med männen var de 'fria' kvinnorna inte populära. 'Kvinnan är mannens värsta fiende, ty den späda kvinnohanden undantränger den muskulösa mansarmen'.¹² Dessa stämningar visade sig tydligt när de första kvinnorna ansökte om att få bli fackligt anslutna. 1874 ansökte några kvinnor om att få bli medlemmar i typografiska föreningen. Deras begäran avsågs liksom också den framställan som gjordes 10 år senare. Först 1888 fick de sitt medlemskap.

Fackföreningarna ärvde sina organisationsprinciper från skråna och med dessa följde det patriarkala mönstret. Fackföreningarna försökte utestänga kvinnorna från de organisationer, som i första hand var byggda på solidariteten mellan män. Men kvinnorna anställdes av tradition till mycket lägre löner än män och utgjorde därmed en allvarlig konkurrens. Arbetsgivarna utnyttjade den billiga kvinnliga arbetskraften så långt som möjligt. Som pigor hade kvinnorna haft avsevärt mindre ersättning än drängarna. Det var vanligt att de fick mat, husrum och vänligt bemötande som enda ersättning i det husliga arbetet. 'Arbetsgivarna försökte, enligt de manliga arbetarnas mening, ibland även medvetet spela ut kvinnorna mot männen, vilket bidrog till en splittring vilken försvagade arbetarklassen som helhet'.¹³ Det blev av dessa skäl nödvändigt för de manliga facken att ansluta kvinnorna. De låga löner till vilka kvinnor tvingades arbeta, innebar ett hot mot männen själva. Arbetsgivarna föredrog den billiga och oorganiserade arbetskraften framför den dyrare och organiserade.

Nattarbetsförbud och konkurrensförbud

En fråga som från första stund ställde män och kvinnor mot varandra, var förslaget om nattarbetsförbud för kvinnor i industri med mer än 10 anställda. Lagen skulle be-

gränsa utsugningen av de mest försvarslösa offren i industrin och föranleddes bl a av de ohyggliga förhållandena i de första fabrikererna i England. Lagstiftningens verkliga effekter var emellertid inte otvetydiga. Allihanda motiv kommer till uttryck under kampen om lagförslaget 1907 till 1909.

'Man bör alltid med sympati taga emot sådana lagar som föra kvinnorna bort från arbetsmarknaden. Om nu inga kvinnor funnits i fabriker, så hade inte arbetslösheten varit så stor'.¹⁴ Man ville se lagen ur samhällets perspektiv och inte ur kvinnornas. Släktets bevarande krävde att kvinnorna upphörde att arbeta på nätterna. 'Vill man behålla det kvinnliga nattarbetet, bör man fördrå, att den nattarbetande kvinnan också lever i celibat'.¹⁵ Lagförslaget antogs 1909 trots ett väldigt motstånd från kvinnorna. Kommerskollegium gjorde 1912 en undersökning av lagens verkningar och fann att 488 av de i undersökningen berörda kvinnorna före den 1 november uppsagts eller frivilligt lämnat sitt arbete. Ännu fler hade flyttats till sämre betalda uppgifter på arbetsplatsen. 'För de kvinnliga typograferna fick lagen särskilt besvärliga konsekvenser. De var omkring 500 och tillhörde typograförbundet, där sättarna efter 3 års yrkesutbildning var de högst avlönade arbetena i Sverige. Kvinnorna hade lika lön. Liksom Tobaksarbetarna hade typograferna skyddat sig mot den kvinnliga "faran" genom likalönskravet, men nu skyddade de inte sina kvinnliga kamrater. Dessa fick visserligen stöd av några enskilda, men förbundsledningen stödde förslaget om förbud som övriga fackförbund. Kvinnliga sättare fick allt svårare att få anställning, nya togs inte emot som lärlingar. Enligt uppgifter i *Arbetets kvinnor* fanns år 1934 endast 4 eller 5 kvar i yrket. Yrkesskolorna stod inte öppna för kvinnor'.¹⁶

Arbetarkvinnorna formulerade sin syn på lagförslaget 1907 på följande sätt: 'Vad nattarbete beträffar, så är det visserligen skadligt för både män och kvinnor, men det är ej bevisat att kvinnor lida därav mer än män. Och ibland de yrken där kvinnor-

na nu arbeta nattetid förekommer relativt stora löner, varigenom dessa kvinnor genom för övrigt goda levnadsförhållanden kan motverka nattarbetets skadliga inverkan. Utestängas de från dessa yrken stiger den redan förut hårda konkurrensen inom andra sämre avlönade yrken, särskilt blir detta helt säkert fallet inom hemindustrin, med dess ofta dåliga arbetsförtjänst och därmed sanitära missförhållanden. Ej heller böra kvinnorna genom lagförbud utestängas från yrken, där de själva önskar arbeta'.¹⁷ Lagens innehåll är anmärkningsvärt på många sätt. Här har vi anledning uppmärksamma att de värnande argumenten där kvinnor sågs som mödrar hade en dålig faktagrund. Ville man verkligen skydda mödrarna borde lagen inte varit begränsad till företag med mer än 10 anställda. På dessa större företag fanns nämligen i huvudsak ogifta kvinnor utan barn. Detta märkliga förhållande förstärks ytterligare av det faktum att undantag från lagen gjordes i just de arbeten där mödrarna i huvudsak arbetade, dvs i diverse säsongs- och deltidsarbeten. De stora områden där kvinnorna användes som nattar-

Ill. Maria Lindgren

betare, t ex städningsarbete, kontorsarbete, sjukhusarbete, restaurang osv berördes inte av lagen och sömmerskorna arbetade alltså långt in på nätterna i de små ateljéerna. Det förefaller vara så – som de berörda kvinnorna också hävdade – att lagen i första hand värnade om de kvalificerade arbetena för de manliga arbetarna, dvs avsåg att utestänga kvinnorna från dessa.

Förutom en minskning av kvinnor inom typografyrket försvann många kvinnor från spisbröds- och textilindustrin. Trots att dessa effekter poängterades av socialstyrelsen 1926 och föranledde socialstyrelsen att i klartext omtala att förbudet haft negativa följder för kvinnorna bl a i deras konkurrens med männen om arbete, så infördes nattarbetsförbudet oförändrat i 1931 års skyddslag.¹⁸

Olika löner blir till olika kvalifikationer

Med facketts goda minne tillämpades särskilda lönelistor för kvinnor. Trots att LO ställt sig bakom det internationella arbetarkravet om lika lön, publicerades de särskilda kvinnolistorna vid avtalen utan anmärkning. De särskilda kvinnolönerna måste ses i ljuset av familjelönens tillämpning. Familjelöner diskuterades i hela Europa och tillämpades i mer eller mindre genomförda former särskilt i Frankrike och Tyskland. De särskilda lönerna för kvinnor motiverades med att de inte var att betrakta som familjeförsörjare.¹⁹ Den patriarkala hierarkin (botten såväl som toppen) kom att försvara denna tingens ordning dels därför att en höjning av kvinnolönerna hotade botten egen löneförbättring och därmed dess relativa ordning i hierarkin, dels därför att kvinnornas beroende av försörjning innebar makt och personlig service för varje enskild man.

För fackföreningarna var det emellertid problematiskt med olika lön för samma arbete. Det blev absolut nödvändigt att eliminera konkurrensen från de låga kvinnolönerna. Arbetsdelning blev lösenordet för alla yrkesområden där män och kvinnor arbetade. Konsekvenserna av denna tog

följande form inom möbelfabrikation där män och kvinnor hade samma arbete vid polering av möbler. Här fick kvinnorna, trots att de ansågs lika skickliga som männen, bona och polera de små möbelytorna (tex stol och bordsben) medan männen fick de stora möbelytorna (tex bordsskivor). Kvinnornas arbete ansågs nu lättare och de kunde betalas maximalt 3/4 av vad männen erhöll.²⁰

Karin Kock framhåller i sin rapport om kvinnoarbetet i Kvinnokommitténs betänkande att mellan arbetsgivaren och kvinnorna som arbeterskor finns en tredje part, männen.²¹ På de områden, framhåller hon vidare, där männens och kvinnornas lämplighet för yrket är densamma, utgör kvinnornas lägre lönenivå ett mycket starkt konkurrensshot. Denna konkurrens kan mötas på två sätt: genom utjämning av lönedifferenser eller genom en uppdelning av arbetet.²² För en facklig organisation som företräder alla sina medlemmars bästa, borde valet mellan metoder inte vara särskilt svårt. Naturligtvis skall den organisationen sätta in kraftåtgärder för att utjämna lönedifferensen (särskilt om den antagit principen om lika lön för lika arbete). I LO-fallet inträffar emellertid inte detta. Som del i en patriarkal hierarki handlar facket inte rationellt ur klassynpunkt. I stället segrar arbetsdelningsalternativet – en handlingsmodell som i högsta grad är utmärkande för hierarkier. 'Fackorganisationerna våga eller vilja ej taga risker av en öppen konflikt på denna fråga, ofta under hänvisning till att det ligger i kvinnornas intresse att gå varsamt fram på grund av risken för deras utträngande ur industrin. Det ligger även nära till hands att fackföreningarna inom vilka männen har det största inflytandet, vid underhandlingar offra något av kvinnornas intressen för att möjliggöra en lönehöjning för de manliga arbetarna'.²³ Hierarkierna kan hållas intakta och kapitalet får fortsatt tillgång till billig arbetskraft, dvs kvinnor. Den metod som så att säga eliminerar det pinsamma konkurrensshotet blir då uppdelningen av arbetet i varierande kvalifikationsgrad.

Denna metod kan synas enkel för arbetsgivare och fack 'enär den ofta får stöd i traditioner och fördomar och många gånger endast innebär konserverandet av en sedan gammalt bestående arbetsfördelning'.²⁴

Löneolikheterna avsatte sig så småningom i en hierarki med monotona och rutinerade uppgifter i botten och kvalificerade, varierande uppgifter i toppen.

Den teknologiska nivån hade direkt relevans för vilka arbeten som kvinnorna fick. När arbeten genom mekanisering kan delas upp i små standardiserade moment blir det tänkbart med kvinnlig arbetskraft. När mekaniseringen däremot medför komplicerad teknik tycks männen komma in. Skillnaden gäller nästan alltid maskinernas storlek och grad av komplexitet. Kvinnorna 'passar' till små, tråkiga tempoarbeten utan ansvar. Männen placeras vid mer avancerad utrustning.

Som Eva Wigförss konstaterade 1942 har vi knappast 'skäl att räkna med den nuvarande fördelningen av arbete mellan män och kvinnor som resultat av marknadens fria urval'.²⁵ Arbetsdelningen mellan könen följer i betydligt högre grad en logik som de manliga hierarkierna representerar.

LO:s svala förhållningssätt gentemot kvinnorna under perioden fram till och med 30-talskrisen har jag tolkat som i första hand ett resultat av gemensamma patriarkala intressen. Arbetsgivarpartens kapitalistiska intressen av ökad effektivitet och rationalisering var förenliga med de patriarkala principerna. Sammanfattningsvis kan vi kalla arbetsuppdelningen för ett resultat av den första konfrontationsperioden mellan patriarkatet och kapitalismen.

Den andra konfrontationsperioden mellan patriarkat och kapitalism

Den konkurrens mellan småkapital som utmärker kapitalismens inledningsskede, avtar successivt. 'Småborgerligheten har till följd av kapitalets koncentration och centralisering minskat kraftigt, både i absoluta

tal och som andel av den förvärvsarbetande befolkningen. Från att ha utgjort 31% 1930 har den gått ner till 14% 1965'.²⁶ Samtidigt blir många av de produkter och tjänster som ingick i denna verksamhet införlivade i samhällets offentliga sektor. Allt fler uppgifter i hushållet dras också in under offentlig verksamhet. För de gifta kvinnorna, som nu utgör huvudparten av de förvärvsarbetande kvinnorna, betyder detta allt större svårigheter att finna 'passande' arbete i hemmet eller dess nära anslutning.²⁷

Kamratskapet omfattade inte de gifta kvinnorna heller

30-talskrisen blev startpunkten för en ny väg att sammanjämka patriarkatets och kapitalismens principer. Den demografiska faktorn spelar en central roll. Andelen gifta kvinnor hade fram till nu varit konstant men förändrades fortsättningsvis drastiskt.²⁸ Plötsligt var LO konfronterat med en ökande grupp gifta kvinnor och detta mitt i en arbetslöshets- och befolkningskris. 'De gifta kvinnorna på arbetsmarknaden ansågs ta arbetet från männen. Om de i stället stannade hemma (och födde barn) skulle arbetslösheten lindras, framför allt för ungdomen, kanske helt försvinna, och nativiteten skulle höjas. Två flugor i en smäll'.²⁹ Nu krävdes verkligen fantasi men framförallt utredningar! Resultatet blir att en 'kvinnoarbetskommitté' tillsättes.³⁰

Dess betänkande angående 'gift kvinnas förvärvsarbete' redogör inledningsvis för de motioner som gav upphov till kommitténs tillsättning. Motionerna efterlyser restriktioner i fråga om de gifta kvinnornas rätt att arbeta. Under kommitténs arbete ändras emellertid plötsligt motionärernas attityder. 'År 1934 var det restriktivt inriktade tänkandet i denna fråga som starkast: 1935 var inställningen i riksdagen en helt annan. En markerad omsvängning i uppfattningen hade kommit till stånd. Den kan populärt omskrivas så, att vad som då framstod såsom ett samhällsproblem var icke den gifta kvinnans rätt till förvärvsarbete utan den förvärvsarbetande kvinnans

rätt till äktenskap och moderskap'.³¹ Krisen i befolkningsfrågan hade uppdagats. 1934 hade boken *Kris i befolkningsfrågan* utkommit.³² I betänkandet om gift kvinnas förvärvsarbete som 1938 utgavs av kvinnoarbetskommittén, kan vi se resultatet av de stämningar som bl a hade gjort sig gällande på 1931 års LO-kongress. En avdelning av järnvägsmannaförbundet begärde att kongressen skulle 'medverka till att i riksdagen framfördes motion med yrkandet om att gift kvinna ej må inneha avlönad anställning i statens tjänst, och att kvinna i statstjänst vid äktenskaps ingående må erhålla ett visst belopp som ersättning vid avsked från statens verk'.

Som skäl anfördes att det i tider av rationalisering och arbetslöshet måste 'anses oförenligt med god samhällsanda, att gift kvinna, som i och med inträde i äktenskap bör anses ha sin försörjning tryggad...'.³³ Trots att detta var i magstarkaste laget för LO, framkom i debatten att gifta kvinnor vid åtskilliga arbetsplatser, även statliga, avskedats.³⁴ Frågan om gift kvinnas arbetsrätt och de motioner denna resulterade i, avslogs emellertid både på fackföreningskongressen och partikongressen. I riksdagen resulterade motionerna så småningom i den ovan nämnda utredningen. Fram till 1939 saknade gift kvinna normalt uppsägningsskydd. Sambeskattningen och dess avdragssystem missgynnade dessutom de gifta kvinnorna.

Förutom de institutionaliserade hindren fanns också ett moraliskt tryck mot de gifta kvinnorna. 'Tillväxten av antalet kvinnliga arbetare har medfört en allmän försämring av proletariats livsföring och ökning av arbetslösheten'.³⁵ 'Det är inte fråga om någon avoghet mot kvinnorna men enligt vårt sätt att se är det en moralisk skyldighet att i den mån vi kunna bidra till att en kamrat kommer i arbete. Även om vi måste tillgripa svärdet för att bortdriva de gifta kvinnorna kommer vi att göra det, och det hoppas jag att kvinnorna själva skola förstå'.³⁶ Det är uppenbart att kvinnorna inte var inkluderade i begreppet kamrater. Åtskilliga kvinnor såg sig nödgade att lämna

sina arbeten, och många övergick till korttidsarbeten som städning och liknande traditionellt arbete för arbetarhustrur, som inte innebar konkurrens med de manliga arbetarna, med andra ord deltidsarbeten. Effekterna visar sig tydligt i tabellen nedan.

Förändring i antalet kvinnliga och manliga yrkesutövare enligt folkräkningen 1870–1950. Tusental.

År	Kvinnor	Män
1870–1880	+ 33.9	+ 129.7
1880–1890	+ 27.7	+ 79.2
1890–1900	+ 53.7	+ 156.8
1900–1910	+ 65.2	+ 162.0
1910–1920	+ 179.2	+ 254.3
1920–1930	+ 122.4	+ 170.1
1930–1940	– 87.5	+ 193.5
1940–1950	+ 8.2	+ 95.0

Källa: Qvist, *Statistik och politik* 1974.

Rätt till arbete och äktenskap

Före andra världskriget var situationen akut. De gifta kvinnorna måste bort från arbetsmarknaden. Men i samband med andra världskriget är de helt nödvändiga i industrin. Beredskapsåren skapade en arbetskraftsbrist, männen inkallades och industrin måste genomföra krävande omställningar. Kvinnorna var de enda tillgängliga arbetarna. 'Vi hade inget val då, och det gick hjälpligt, men så snart vi fick manlig arbetskraft slopade vi dessa arrangemang'.³⁷ Behovet av kvinnorna under kriget drev fram den socialpolitik som makarna Myrdal argumenterat för 1934. 1939 kom som vi redan nämnt lagen som förbjöd avskedande av kvinnor vid giftermål, trolovning och havandeskap. Vidare infördes bostadslån, statliga medel för nygifta, förbättrad förlossningsvård, förebyggande mödravård och slutligen det allmänna barnbidraget 1948. Lagarna var riktade till kvinnor i allmänhet, och den lagstiftning som tog hänsyn till de förvärvsarbeteande kvinnornas speciella problem, blev föremål för hetsiga debatter. Detta gäller

till exempel sjukpenningersättning. 'Det sistnämnda framgår bl a av att det på 1930-talet fanns ett stort motstånd mot att ge högre sjukpenning till förvärvsarbetsande sjukkasseförsäkrade kvinnor än till icke förvärvsarbetsande kvinnor.'³⁸ I debatten framgick åsikten att det inte bör vara förmånligare för kvinnorna att arbeta utanför än i familjen.

*Deltidsarbete blir en fråga för
arbetsmarknadsparterna*

Det ökande antalet gifta kvinnor skapar ett tryck på arbetsgivarna om deltidarbete. Utredarna i kvinnoarbetskommittén konstaterar att mycket ur kvinnornas synpunkt talar för att deltidarbete är en god lösning. 'Trots detta finns hos arbetsmarknadens bägge parter mycket liten sympati gentemot förslag att utvidga eller officiellt reglera deltidarbetsmöjligheterna. Detta ter sig så mycket mer förvånansvärt, som faktiskt en stor del av de gifta kvinnornas förvärvsarbete har karaktären av deltidarbete'.³⁹ Motståndet mot deltidarbete var starkast hos arbetarparten. Man såg deltidarbete som ett lönedepressningshot och menade att man måste kräva 'försörjarlöner för hela arbetarstammen'. Näst intill parodiskt klingar nu detta argument rörande försörjarlöner (se not 19). Tydligt kan det användas mot kvinnorna på högst olikartade sätt. Fackets nästa argument är inte mindre förbryllande. Det innebär att man ser en risk för att den kvinnliga arbetskraften skall nedvärderas. Detta kan sägas högt trots att den föregående perioden ensidigt inneburit en dequalificering av kvinnliga arbetsuppgifter med fackets goda minne. Arbetsgivarna ser deltidarbetet som kostnadskrävande och organisatoriskt tungrovt. Men i de fall där man är helt beroende av kvinnlig arbetskraft tycks deltidarbete vara tänkbart, visserligen bara i okvalificerade och rutinartade arbetsuppgifter. På den privata arbetsmarknaden blir den patriarkala ordningen oförändrad, och de faktiska följderna av detta är att den nya gifta kvinnliga arbetskraften hopas i det ingenmansland som

den nya expansiva offentliga sektorn tillhandahåller.⁴⁰

Deltidsarbeten blir allt vanligare här medan industrins kvinnoandel stagnerar eller minskar. Konkurrensen med de manliga arbetarna är i det närmaste upphävd. Arbetsdelningen mellan branscher inom den privata sektorn, och mellan privat och offentlig sektor blir resultaten av den andra konfrontationsperioden mellan kapitalismen och patriarkatet. Kvinnor i kvinnoyrken och männen i mansyrken. Lågavlönade okvalificerade kvinnobranscher och högavlönade, kvalificerade mansbranscher.

Den tredje konfrontationsperioden
mellan kapitalism och patriarkat

Under efterkrigstiden kommer lönerelationerna åter upp på dagordningen. 1943 tillsätter Landssekreteriatet en kommitté för utredning av likalönsfrågan.⁴¹ I arbetarrörelsens efterkrigsprogram 1944 talas om den solidariska lönepolitiken med lika inkomst för lika prestation oavsett näringsgren. 1946 avlämnade kommittén sitt förslag, som innebar lika lön för lika arbete och kvinnolöner i paritet med manslöner.

*Lika lön för lika prestation –
vad kan det kosta?*

På vissa punkter rådde dock oklarhet i kommitténs betänkande. 'Man talade om lika lön men förutsatte tydligen att de speciella kvinnolistorna skulle bestå fast med skalan förlängd uppåt, dvs mot de manliga lönerna. Vidare skulle visserligen socialpolitiken underlätta för mödrarna att yrkesarbeta – men också att stanna hemma och ägna sig åt barn och hushåll'.⁴² Kvinnorna hade nu sorterats för sig. När likalön kom på tapeten, var det ytterst sällan som en kvinna och en man hade samma arbete. Kvinnorna återfinns nu inom vissa bestämda sektorer (väl överensstämmande med dagens mönster). Likalönens införande skulle därför med stor sannolikhet inte ha haft någon effekt på kvinnornas relativt låga löner i förhållande till männen, efter-

som 'konkurrensen med mannen, som skulle så småningom driva upp hennes lön, har begränsats eller upphävts'.⁴³ Ju längre differentieringen drevs, desto svagare torde intresset för en relativ höjning av kvinnornas löner blivit. Vari består då detta nya intresse för likalönsfrågan?

I kvinnolönekommitténs betänkande förordades prestationslöner, dvs lika mycket betalt för samma prestation. I kvinnolönekommittén har uttryckts vissa farhågor för männens löner i samband med en könsneutral lönesättning. Även från fackligt håll framfördes 1946 i debatten 'att förbättring för kvinnorna inte får ske på männens bekostnad'.⁴⁴

1947 blev det centrala förhandlingar mellan arbetsmarknadsparterna. Redan vid det första meningsutbytet var det uppenbart att enighet om utformningen av lika-prestationslön inte kunde uppnås. Diskussionerna ledde så småningom fram till att arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning tillsattes.⁴⁵ Utredningen började arbeta 1949 med uppdraget att utreda frånvaron inom industrin och dess orsaker. Vidare hade utredningen att undersöka tillgång och efterfrågan på kvinnlig arbetskraft under en viss tid framåt samt då också inventera den kvinnliga arbetskraftens uppgifter inom industrin. Slutligen ingick i utredningens uppdrag att undersöka sociallagstiftningens verkan på kvinnornas förvärvsmöjligheter.

Männens solidaritet – solidarisk lönepolitik

Arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning kom också den fram till att lönen måste vara relaterad till arbetsinsatsen. Lika lön för likvärdig arbetsinsats kommer att eliminera löneskillnaderna med avseende på kön såväl som löneskillnaderna mellan andra grupper av arbetare. De totala produktionskostnaderna för arbetsgivaren skall vara desamma oavsett vem som utför arbetet. Denna princip tillämpas konsekvent bara om lönesystemet möjliggör en starkare individuell differentiering. Kommittén menade vidare att det måste ankomma på de avtalsslutande parterna att diskutera

och avgöra vad som är lämpligt att göra med hänsyn till branschens utveckling. Slutligen konstaterar man att den kvinnliga arbetarstammen har minskat i industrin, och enligt de prognoser man företagit i kommittén finns inget som tyder på att denna trend inte kommer att fortsätta – kanske förstärkas.

Vi börjar nu ana att intresset för löneolikheter inte bara var ett problem med avseende på kön. Omtanken om kvinnorna kanske inte var anledningen till att likalönsfrågan på nytt blivit aktuell.

Inom gruppen manliga industriarbetare hade rationalisering och mekanisering lett till många orättvisor och godtyckliga löneolikheter både inom och mellan branscher. För de manliga arbetarna fanns därmed också stort intresse för en översyn av lönesystemet och en solidarisk lönepolitik. Arbetsuppdelningen hade inte bara missgynnat den kvinnliga arbetskraften, den hade också vidgat avståndet mellan grupper av män i hierarkin. Låglönegruppen kunde nu dra till sig fackets intresse och för en gångs skull såg det ut att finnas några som var allierade med kvinnorna i likalönekampen. Men illusionerna sprack en efter en. Frågan hur låglönegruppen skulle höjas utan att hierarkin ovanför drogs ner kunde inte hanteras förrän den samordnade näringspolitiken började praktiseras.

Först 1959–1960 kunde man i avtalsrörelsen starta en försöksperiod för reglering av kvinnolönerna. Försöksperioden omfattade fem år. De separata lönelistorna för män och kvinnor skulle slutgiltigt elimineras. Vid LO-kongressen 1961 hade emellertid ännu ingen aktivitet kommit igång. Arne Geijer anförde vid kongressen att ingen skall vänta sig några radikala lösningar på kvinnornas lönefrågor under en närliggande framtid. 'Men då det gäller kvinnornas position på arbetsplatsen – jag har sagt det inför en kvinnokonferens nyligen – är det viktigt att kvinnorna har de manliga medlemmarnas stöd. Det finns en inrotad konservatism hos männen i fråga om kvinnornas ställning i arbetslivet. Vi skall därvidlag inte skylla allt på arbetsgivarnas

ovilja. Vidare skall vi inte bortse från de positiva bidrag de manliga fackliga medlemmarna ger för att skapa en bättre ordning.⁴⁶

Geijer insåg att arbetsgivarna inte ensamma var skyldiga till den lönesituation kvinnorna hade. Men patriarkatet var för honom bara en ideologisk kvarleva som kunde kritiseras i lägen av högkonjunktur. En annan röst på kongressen: 'Skall kvinnorna ha större löneförbättringar måste det bli mindre över till männen. Särskilt märkbart blir detta i en bransch som textilindustrin, där kvinnorna utgör mer än hälften av arbetarna. Lägg sedan till detta att det manliga lönegenomsnittet inom textilindustrin är 15% under industrigenomsnittet, så har ni vårt speciella problem i ett nötskal. Vi vill förvisso göra mycket för att kvinnorna skall få en rättvisare löneställning — det tragiska är bara att samtidigt våra möjligheter i väsentlig grad minskas att tillgodose de manliga medlemmarnas i och för sig mycket berättigade krav på en minskning av sin löneklyfta'.⁴⁷ Hur god viljan än är får kvinnorna aldrig knappa in på männen. Men bakgrunden till en lösning fanns nu i den samordnade näringspolitiken. Med hänvisning till denna kunde nu fackföreningarna — på 60-talet — börja tillämpa den solidariska lönepolitik som redan diskuterats under många år. Detta innebar att arbetare med 'likvärdiga' arbeten skulle ha samma lön oavsett kön, ålder, tjänstetid, utbildning mm och oavsett företagets vinstsituation. Låglönegrupperna skulle dessutom få särskilt stora löneökningar. I kombination med en samordnad näringspolitik innebar detta att branscher som ej kunde klara de solidariska lönekraven slogs ut. Den friställda arbetskraften blev sedan föremål för en selektiv arbetsmarknadspolitik med omskolning, flyttningsstöd och dylikt i skattkistan.

Lönebetalningsförmågan i de kvarvarande företagen förbättrades och tillväxten stimulerades med olika medel.

Den solidariska lönepolitiken hade emellertid mycket olyckliga konsekvenser för de kvinnodominerade branscherna. Här inne-

bar löneökningarna ofrånkomligen en stor utslagning, då dessa företag vanligen hade dålig lönsamhet. Trots att den solidariska lönepolitiken i teorin var till för att i första hand utjämna löneklyftorna mellan män och kvinnor, kom den i praktiken att minska de kvinnodominerade branschernas antal och därmed antalet industriarbetarskor.⁴⁸ Det hördes inga protester från LO-håll, förrän strukturomvandlingen drabbade de manliga industrijobben.

Den nya politiken innebar också att de lokala fackliga organisationernas inflytande minskade. Samordning och centralisering skapade nya patriarkala hierarkier där monopolkapitalet och exportindustrin fick det främsta inflytandet. En centraliserad fackföreningsrörelse säger sig nu i programförklaringar ha 'en positiv inställning till strukturell omdaning av näringslivet. Denna inställning grundar sig på vetenskapen om att vår produktion fortlöpande måste anpassas till nya betingelser inom och utom landets gränser. Endast genom denna ständiga anpassningsprocess kan vi skapa förutsättningar för ekonomiska och sociala framsteg'.⁴⁹

Med den solidariska lönepolitiken kom den officiella solidaritetsförklaringen mellan LO och kapitalismen — från motsatta intressen till gemensamma mål. Den tredje konfrontationsperioden mellan patriarkatet och kapitalismen resulterar därmed i att patriarkatets värdegemenskap överbryggas kapitalismens motsättningar.

Slutsatser

Jag har försökt tolka den könsliga arbetsdelningen i termer av konfrontationer mellan kapitalistiska och patriarkala intressen. Konfrontationerna formar sig till processer som jag indelat i tre perioder. Den första utmärks av en uppdelning av arbetet mellan könen inom fabriker i den privata sektorn. Den kvinnliga arbetskraften är 'fri' i bemärkelsen ogift och konfrontationerna äger rum på den decentraliserade lokala nivån.

Den andra perioden utmärks av en systematisering av arbetsdelningen mellan kö-

nen, som leder till att den privata sektorn får vissa kvinnodominerade och andra mansdominerade branscher. Fortfarande är det kvinnliga inslaget i arbetskraften huvudsakligen av det 'fria' slaget.

Den tredje perioden slutligen utmärks av att kvinnorna blir sällsynta gäster i den privata sektorn medan de samlas i stora skaror inom den offentliga sektorn. Den tredje perioden utmärks också av ett alltmer dominerande inslag av 'ofria' kvinnor. Under de två sista perioderna sker dessutom konfrontationerna mellan kapitalism och patriarkat på en centraliserad överordnad nivå till följd av bland annat LO:s centralisering och den ökande grad, i vilken stat och kommun kommit att vara arbetsgivarpart för LO-kvinnorna.

Deltidsarbetet utvecklades inom de kvinnodominerade sektorerna av arbetsmarknaden och daterar sig till början av den andra perioden av konfrontationer dvs i och med de 'ofria' arbeterskornas inträde på heltidsarbetsmarknaden.

Facket och arbetsgivarna inom den privata sektorn motarbetade deltidssarbetet från första stund. Inte heller fanns det något gehör för andra vägar t ex en problematisering av det oavlönade arbetet som ett hinder vilket kunnat undanröjas via fackligt agerande. Lönefrågorna var och förblev LO:s linje, en linje som även när den innebar likalön visade sig ofördelaktig för kvinnorna inom den privata sektorn. Inom de kvinnodominerade branscherna utanför den privata sektorn blev därför en ömsesidig anpassning nödvändig. Kvinnorna anpassade sig till de oavlönade arbetets nödvändiga krav och arbetsgivarparten anpassade sig till den enda tillgängliga arbetskraftens speciella karaktäristika. Resultatet blev deltidssarbetet.

Vad betyder nu denna anpassning med avseende på medvetandeformer, prioriteringar och önskningar för kvinnornas vidkommande?

Deltidsarbete som könsspecifik socialisation

Det oavlönade arbetet har hållit kvinnorna fast vid ansvaret för livets kontinuitet. Det-

ta har medfört att de undanhållits inflytande i den offentliga verksamheten och full delaktighet i produktionen. Men det betyder också att kvinnorna vaccinerats från inflytanden och medvetandeformer som har sin upprinnelse i själva lönearbetet. Familjen och det oavlönade arbetet har således för kvinnornas vidkommande alltid fungerat som ett primat, till vilket lönearbetet måste anpassas.

För arbetarklassens män har utvecklingen gått i motsatt riktning. Lönearbetet har blivit det primat, till vilket det sociala livet måste anpassas. De har distanserats från inflytanden och medvetandeformer som håller samman vardagens delar till en helhet.

Lönearbetets medvetandebestämmande inverkan är intimt integrerad med kapitalismens principer för maktutövning. Genom lönearbetet tenderar arbetarklassens män att göra dessa principer till sina egna intressen. Den ökande tillväxten, den tekniska utvecklingen och miljöns exploatering blir de linjer man kan förstå och identifiera med bättre villkor.

Arbetarklassens kvinnor står mera främmande inför dessa utvecklingslinjer. Jag tror att viljan att deltidssarbeta just är ett uttryck för en annan uttalad princip för utvecklingen. Den nödvändiga anpassningen och underordningen har också inneburit att ett utrymme med annan jordmån skapats i kvinnornas verksamheter.⁵⁰ I denna jordmån växer visioner om vad som är viktigt att kämpa för och vad som kan vinnas av värde, om lönearbetet minimeras.

Det finns en grundläggande motsättning mellan visionerna hos arbetarklassens män och kvinnor.

Vems intressen kommer framtiden att gynna?

Prognoser inför framtiden siar om det 'undersysselsatta' samhället. Antalet arbetade timmar per vecka kommer enligt dessa prognoser att ha minskat till 33 år 2000, idag är genomsnittsveckan 36 timmar.⁵¹ I hela västvärlden kan denna utveckling

märkas. Tittar vi på beredskapen inför en sådan utveckling så är kvinnornas deltidarbete ett tecken på att de är väl förberedda för att inte säga redan inne i en framtida visions praktik.

Arbetarklassens män tycks emellertid inte vara lika införstådda. Inom dessa led talas om nya satsningar på tillväxt och tron på full sysselsättning är ingalunda uppgiven. Nedskärningar av den offentliga sektorn skall öka resurserna till industrin och socialpolitiken innehåller differentierade barnbidrag och vårdnadsersättning. Samtidigt betraktas det utbredda deltidarbetet bland kvinnor som en 'skrämmande' utveckling.⁵²

Vi kan förbereda oss på en fjärde konfrontationsperiod och jag tror att kvinnorna den här gången måste hålla fast vid rättigheten och riktigheten i den förkortade arbetsdagen – deltidarbetet. Alternativet till deltidarbete är inget arbete alls, dvs heltids hemarbete.

Kvinnornas deltidarbete är väl avvägt ifråga om tid, däremot kan inte detsamma sägas om lönen. En riktig strategi bör därför vara att kräva löner som ger ekonomiskt oberoende vid deltidarbete och kortare arbetsdag för alla.

NOTER

1. Marianne Pettersson (1981).
2. Ibid s 14 ff.
3. Birgitta von Hofsten (1941).
4. Heidi Hartmann (1979) och (1981). För en grundligare diskussion se också Zillah Eisenstein (1978), Lydia Sargent (1981) och Michèle Barrett (1982).
5. Zillah Eisenstein (1978).
6. Heidi Hartmann (1979) s 14, Heidi Hartmann (1981) s 23 not 1.
7. SOU 1938:47 s 64 ff.
8. Ann-Marie Sellerberg (1973) s 26 f.
9. SOU 1938:47 s 74.
10. Ibid.
11. Gunnar Qvist (1978) s 30 f.
12. Uttalande av Axel Danielsson i *Socialdemokraten* 1886, citatet från Ruth Bohman (1979).
13. SOU 1938:47 s 90.
14. Citat av uttalande från 'manlig partivän' i Kvinnornas fackförbunds tidning *Morgonbris* i Ruth Bohman (1979).
15. Ruth Bohman (1979) s 33.
16. Ibid s 34.
17. Ibid s 33.
18. Karin Widerberg (1980) s 68 f.
19. SOU 1938:47 s 139 ff.
20. Eva Wigforss (1942) s 50. Eva Wigforss hade lärarinneutbildning, var medlem i Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbunds styrelse 1934–1942. Hon gifte sig 1913 med Ernst Wigforss. När Eva skrev och funderade på kvinnornas löneproblem, publicerade Ernst sin bok *Från klasskamp till samverkan*. Man frågar sig om han läst hennes artikel i LO:s skriftserie.
21. Karin Kock blev fil dr i nationalekonomi 1929 och sedermera professor. Hon var en period chef för SCB, statsråd och ledamot och expert i ett stort antal utredningar, däribland i Kvinnoarbetskommittén 1935–1936. Skrev bla 'Kvinnoarbetet i Sverige' i SOU 1938:47, en synnerligen intressant rapport. Det omdömet gäller för utredningen som helhet.
22. Ibid s 450 f.
23. Ibid s 451.
24. Ibid.
25. Eva Wigforss (1942) s 38.
26. Karin Widerberg (1980) s 75.
27. Gunnar Qvist (1974) s 41 ff.
28. Ibid s 41. Andelen gifta i arbetskraften är 3% 1910, 10% 1930, 16% 1944, 59% 1970. Inräknat dem som arbetar mindre än 20 t/v blir andelen 63% 1970.
29. Gunhild Kyle (1979) s 152 f.
30. SOU 1938:47.
31. Ibid s 33.
32. Alva och Gunnar Myrdal (1934).
33. Gunnar Qvist (1974) s 108.
34. Ibid s 109, Ruth Bohman (1979) s 44, Stina Thyberg (1962) s 498 ff.
35. Ruth Bohman (1979) s 43.
36. Ibid s 44.
37. Stina Thyberg (1962) s 498.
38. Karin Widerberg (1980) s 115.
39. SOU 1938:47 s 339.
40. Gunnar Qvist (1980) s 14: 'Under 70-talet har den offentliga sektorn ökat sin andel av arbetskraften från 29 till 39% och det är främst här kvinnorna funnit nya jobb. Medan de på den privata sektorn oförändrat utgjort en tredjedel av de anställda har de på den offentliga ökat sin andel från 59 till 65%. Vi har alltså på 70-talet fått en arbetsmarknad där den privata sektorn är kraftigt mansdominerad (66%) och den offentliga lika kraftigt kvinnodominerad.'
41. Gunnar Qvist (1974) s 110.
42. Gunnar Qvist (1979) s 152.
43. Eva Wigforss (1942) s 57.
44. Gunhild Kyle (1979) s 71.
45. Arbetsmarknadskommitténs tillsättande beslutades i Saltsjöbaden den 26 maj 1948.
46. LO, Kongressprotokoll (1961) s 191.
47. Ibid s 193.
48. LO, Arbetsmarknadspolitiskt program (1967)

- s 6 f. Se även Per Holmberg (1978) s 140 och 'Samordnad näringspolitik' (1961).
49. LO, arbetsmarknadspolitiskt program (1967) s 5.
50. Ulrike Prokop (1981)
51. SCB, prognosinformation 1981:1.
52. Åsa Löfström (1982).

L I T T E R A T U R

- Barrett Michèle, *Kvinnoförtryck. En marxistisk och feministisk analys* Zenit förlag, Lund 1982.
- Bohman Ruth, *Kvinnor i facklig och politisk kamp 1880–1920* Zenit Häftet nr 2, 1979 årg 1.
- Eisenstein Zillah ed, *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, Monthly Review Press, New York 1978.
- Hartmann Heidi 'The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union' *Capital and Class* nr 8 1979.
- Hartmann Heidi, 'Kapitalismen, patriarkatet och könssegregationen i arbetet', *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* nr 1–2 1981.
- vom Hofsten Birgitta, *Deltidsarbete*, Fredrika Bremerförbundets skriftserie nr 3, Natur och Kultur 1941.
- Holmberg Per, *Socialpolitisk teori och praktik*, Prisma, Lund 1978.
- Kock Karin, *Kvinnoarbetet i Sverige*, i *SOU 1938:47*
- Kyle Gunhild, *Gästarbeterska i manssamhället, Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige*, Publica Liber, Lund 1979.
- Löfström Åsa, *Ekonomisk kris och kvinnors arbete*, Umeå Economic Studies no 99, 1982.
- Pettersson Marianne, *Deltidsarbetet i Sverige, deltidökningens orsaker deltidanställdas levnadsförhållanden; sammanfattning och tabellbilaga* Arbetslivscentrum 1981.
- Prokop Ulrike, *Kvinnors livssammanhang. Begränsade strategier och omätliga önskningar*, Rabén och Sjögren 1981.
- Sargent Lydia, *Women and Revolution, The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism, A Debate on Class and Patriarchy*, Pluto Press Ltd, London 1981.
- Sellerberg Ann-Marie, *Kvinnorna på den svenska arbetsmarknaden under 1900-talet*, Gleerups bokförlag AB, Lund 1973.
- Thyberg Stina, 'Företaget och den kvinnliga arbetskraften' i *Kvinnors liv och arbete*, Studieförbundet näringsliv och samhälle, Gernandts boktryckerier AB, Stockholm 1962.
- Qvist Gunnar, *Statistik och politik, Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden*, Prisma, Stockholm 1974.
- Qvist Gunnar, *Konsten att bli en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser*, Liber Förlag, Stockholm 1978.
- Qvist Gunnar, 'Klasspolitik eller könspolitik' i *Arbetarrörelsens årsbok*, red. Stellan Andersson 1980.
- Widerberg Karin, *Kvinnor, klasser och lagar 1750–1980*, Publica, Helsingborg 1980.
- Wigforss Eva, 'Lönefrågor i kvinnligt arbete' i *LO:s skriftserie* nr 61.

- SOU 1938:47 Betänkande ang gift kvinnas förvärvsarbete*, Kvinnoarbetskommittén.
- LO kongressen Protokoll 1961.
- LO Arbetsmarknadspolitiskt program 1967.
- LO Strukturutredningen, *Samordnad näringspolitik*, 1961.
- LO Kvinnolönekommitté, *Kvinnoarbete och kvinnolönerna*, Stockholm 1946.
- Prognosinformation SCB 1981:1.

S U M M A R Y

The article interprets the sexual division of labor in terms of confrontations of interests between capital and patriarchy. Patriarchal interests are asserted by the 'male' labor unions (LO).

These confrontations take the form of a process which can be divided into three periods. The first period is characterized by a division of labor between the sexes *within the factories*. Female labor power is 'free' in the sense that it is unmarried women that make up the female labor force. The confrontations take place on a decentralized local level. The second period is characterized by a sexual division of labor that results in female dominated branches and male dominated branches within the private sector — *a division between factories*. The female labor force comprises still primarily of unmarried women. The third period is distinguished by married women, i.e. 'unfree' labor power, entering the labor force. Within this period, the confrontations result in a division between a male dominated private sector and a female dominated public sector — *a division between sectors*.

Part-time work becomes the solution of married women's problems in combining paid labor with their domestic responsibilities. This development can be interpreted as an active protest (although unarticulated) on the part of women against the work conditions in the labor market, as well as a passive adaption on the part of women towards the double role as paid-laborer and housewife/mother.

Gerd Lindgren
Sociologiska institutionen
Umeå Universitet
901 87 Umeå, Sweden